

NEMZETKÖZI KITEKINTÉS

Vértesy László

Magyar várakozások és a világgazdaság

*A múltból mindenki tud tanulni.
Ma az a feladatunk, hogy a jövőből tanuljunk.*

(Hermann Kahn [1922-1989])
amerikai kibernetikus

A modern világgazdaságban mind több és több szakember figyelt fel a várakozások és gazdaság később bekövetkező változásainak összefüggésére. A közgazdasági irodalomban már a 19. század óta ismert, hogy a gazdaság állapota nem statikus, a különféle tényezők eltérő mozgásainak együttes eredménye adja a mindenkori helyzetet. A cikk a különösen gazdag elméleti háttér rövid felvillantását követően néhány jellegzetes és sajátos adalékkal szolgál a magyar társadalom gazdasági várakozásairól, különösen annak befolyásoló okairól.

A várakozás nem azonos a jövőbe vetett hittel, sem reménnyel, jól-lehet az egészséges gondolkodású emberben mindkettő megvan. A gazdasági várakozás racionális emberi tevékenység, amelynek segítségével a jövőkép alakítása könnyebb, s ennek felhasználásával lehet tervezni, üzletet indítani, bővíteni, vagy épp ellenkezőleg: gazdaságosan zsugorítani, takarékosan megszüntetni. Az optimális előrejelzés a cél, vagyis azt látni, hogy a rendelkezésre álló adathalmaz és folyamatismertet alapján mi az, ami a legnagyobb valószínűséggel bekövetkezik. Az információ sokféle lehet: korábbi adatok, trendek elemzése, a jövő egyes területeinek modellezése, szakemberek széleskörű szakmai megkérdezése, a kapcsolódó háttér, hatásmechanizmusok vizsgálata – megannyi lehetőség s valamennyit célszerű használni is.

„Legszívesebben a jövőre emlékezem”¹

A racionális várakozás elsődlegesen az ún. alkalmazott (adaptív) várakozáson alapul, azaz a korábbi időszakok gazdasági folyamatainak, körülményeinek lehető legteljesebb körű elemzésén, de ennél lényegesen több: a jövőben várható folyamatok kölcsönhatásait is górcső alá veszi. A közgazdasági irodalomban tudományos szinten először a chicagói iskola, azon belül *John F. Muth* foglalkozott ezzel, később *Robert E. Lucas* továbbfejlesztette, utóbbi 1995-ben Nobel-díjat is kapott érte. Az ún. Előretétekintés-elmélet² pszichológiailag közelít a problémához, míg a Hatástalan Politika Tétele³ már a kormányok makrogazdasági intézkedéseinek tehetetlen voltáról szól. Valamennyinek van természetesen kritikája is, *Milton Friedmantól Joseph Stiglitz*en át *Stanley Fischerig* hatalmas szakirodalom áll már rendelkezésre □ pro és kontra.

„A gazdaság 50%-a pszichológia. A gazdaság az emberek alkotása, nem a gépeké” – mondta *A. Herrhausen*.⁴ Ilyen aspektusból maga a gazdasági várakozás is elsődlegesen pszichológia, viszont későbbi megvalósulása már egyértelműen a tény. A realizálódás mértéke az érdekes: az a jó várakozás, amelyik tényleg reális, azaz minél nagyobb mértékben megvalósul, vagyis a korábbi állapotban már az érezte, tudni vélte, vagy éppen biztos volt abban a készítője, hogy mi fog később bekövetkezni.

A gazdasági várakozások legfontosabb alapja a bizalom. Bízni lehet a társadalomban, kormányban, politikában, üzletben, vállalkozásban – megannyi alapköve a gazdasági várakozások kialakításának. Bizalom nélkül nincsenek pozitív gazdasági várakozások, hanem csak káosztól, anarchiától való félelem. Ilyenkor még a gazdaságban ottlevő latens tőke is mindinkább félrevonul, megtakarítási formát

¹ Salvador Dalí (1904 – 1989) spanyol festő

² Prospect Theory (PT), elsődlegesen Daniel Kahneman és Amos Tversky nevéhez fűződik,ők az 1970-es évek végétől a lélektanilag reálisnak tekinthető alternatívát keresik. A problémát emberi oldalról közelítik: miképp választanak a vezetők, amikor dönteniük kell a különféle kockázatokat előlőidéző alternatívák (ún. attitűdök) között.

³ Policy Ineffectiveness Proposition (PIP) szintén a hetvenes évek végén jelenik meg Thomas J. Sargent és Neil Wallace munkássága nyomán.

⁴ Alfred Herrhausen (1930 – 1989) a Deutsche Bank igazgató tanácsának elnöke

választ, a kockázati tőke pedig meg se jelenik. Vagyis pusztán a gazdasági várakozások miatt a helyzet lényegesen rosszabb lesz, mint ahogy az az objektív körülmények miatt amúgy adódna. A bizalom tehát a siker nélkülözhetetlen alapja, kettejük között ott a pozitív várakozás, mint a vállalkozói magatartás egyik fő mozgatórugója.

„A szociológián nevelkedett elemzők és közvélemény-kutatók szerint a bizalom olyan kategória, amelyet az emberek többsége nagyjából azonos módon értelmez, helyesebben használ (azaz ideológiai-elméleti nézeteitől függetlenül); továbbá éppen ezen bizalom az a kategória, amelynek segítségével a személyes viszonyok, az élet mindennapjai, valamint a politikai közösséghez való viszonyulás kapcsolata megragadható. Mivel a bizalom az egyik legtermészetesebb és leginkább magától értetődőnek tekintett emberi viszonyulás, ezért ez a legalkalmasabb fogalom, amelynek révén a társadalom összes tagjának személyes politikai állásfoglalását ideológiamentesen aggregálni lehet.” –írja *Balázs Zoltán*.⁵

A gazdasági várakozások – mint minden várakozás – manipulálhatók. Makroszinten a pozitív gazdasági jövőkép kialakítása s az ahhoz tartozó környezet elsősorban a kormányon és a médián múlik. Az egészséges jövőkép formálása valamennyi területen hasznos: mind az egyén – vállalkozás, mind a társadalom – nemzetgazdaság szintjén. Az előbbiek összessége jelenti az utóbbit, így helyes irányban való működése esetén a nemzetnek lesz hite, lesz tartása, bízik a jövőben. A gazdasági várakozások azt kell, hogy jelentsék: a haza polgárai és a vállalkozásai hisznek abban, hogy érdemes dolgozniuk, van és lesz látszatja fáradozásuknak, és ha (esetleg) nekik nem is, de az utánuk következő generációnak már mindenképp lényegesen jobb lesz.

A bizalom elvesztése – mindenütt, nemcsak a gazdasági életben – pillanat alatt megtörténhet, még visszaszerzése hosszú évek kérdése. Az is egyértelmű, hogy a korábbi kormányok gazdasági dilettantizmusa okán elvesztett bizalom pedig annyiszor éreztette és érezteti úgy a hatását, hogy ebből pozitív jövőképet alkotni nehéz. Nehéz, de lehet, sőt nem csak lehet – kell is.

⁵ Balázs Zoltán: A bizalom fogalma – A bizalom és a társadalomtudomány. Századvég, 24. szám.

Az ember befolyásolható, a társadalom is emberekből áll, a vállalkozásokat is emberek irányítják. Nem átverés és hazudozás, ha a kormány és a média segít az egészséges szemlélet kialakításában. (De az már igen, ha sportot űz a valótlanosságok állításából, s hogy néhány vezetője dicsekszik vele, az már inkább elmekórtani eset.) Annál is fontosabb ez, mert az így kialakuló kép nemcsak a gazdasági várakozások szebb képét erősíti, hanem valóságosan is hozzájárul. A gazdasági környezetbe vetett hit, a boldogulás reálisan várható értelme előbbre viszi a gazdaságot, az üzleti életet, a társadalom egészségét. Itt van tehát a gazdasági várakozásoknak megkülönböztetett szerepe.

A boldog jövőkép vágya alapvető emberi tulajdonság. Lehet erre építeni. Természetesen nem ígéretésekkel, s azok azonnali lerombolásával, folyamatos hazudozással. A nép tömegben másképp viselkedik, mint az egyén – erről szól a tömeglélektan –, és sulykolt példákat követ. A sikeres üzletember fogalma a klasszikus kapitalizmusban az a vállalkozó, aki letről kezd, folyamatosan bővíti, nagyobbítja vállalatát, hódítja meg a piacot. Az ügyeskedőt pedig bizonyos rendszerekben elítélik, s ha már a törvény nem is emel ellene vádat, a társadalom mindenképp negatívan áll hozzá. Viszont, ha nap mint nap azt hallja a kisember, hogy a sikeresség útja a kijátszásokkal és szabálytalanságokkal gyorsabb, és az erkölcsöt is nyugodtan félre lehet tenni, lassan öbenne is kialakul ilyen „eszmény” kép, s ebbe az irányba próbál elindulni. Gazdasági várakozásait tehát nem vállalkozása erősítésére és bővítésére alapozza, hanem a lenyúlási lehetőségekre, a kapcsolati tőkére és a munka nélküli pénzszerezésre.

A valós racionális gazdasági várakozás több mint vállalkozói remény. Elsősorban a bizalmon és a korábbi idők tapasztalatán alapuló reális várakozás. Kialakítására általános recept nincs, minden kor és körülmény a maga eszközzrendszerét kínálja, abból lehet és kell választani. Minden egyes politikai közösségnek saját felelőssége, hogy fölmutassa saját maga számára azokat az eszméket, célokat és elveket, amelyek egyszerre képesek az egymással semmilyen más releváns kapcsolatban nem álló egyéneket összekötni, és egyúttal olyan társadalmi-gazdasági légkört teremteni, amely az értékteremtő magatartás irányába hat – először gondolati szinten, majd a megvalósítás útján.

A bizalmi munka célja a vállalkozások és a lakosság együttes megnyerése, jóllehet az eszközzrendszer a felhasználási terület jellegéből

adódóan különböző. A mikrogazdaságban, azaz a vállalkozások szintjén a PR-osztályok alapvető feladata ennek kialakítása, míg a makrogazdaságban, azaz nemzetgazdasági szinten a mindenkori kormányé s annak megfelelő szakapparátusáé (minisztériumok, vezető intézmények szóvivői irodái stb.) és a médiáé az elsődleges felelősség.

A gazdasági életben a bizalmi indexek két alapvető kategóriája létezik, egyik az üzleti bizalom, másik a fogyasztói bizalom mérésére szolgál. A megkérdezéses mintavételen alapuló adatok a gazdaság szereplőinek véleményét tükrözik, milyen konjunktúrát várnak rövid és középtávon. Üzleti, megtakarítási döntéseikben, a tervek elkészítésénél mind többen és többen veszik figyelembe az előrejelzésnek e formáját – a gyakorlat azt mutatja, hogy megfelelő mintavétel és szak-szerű elemzés esetén jó pontossága van.

Nagyon fontos utalni arra, hogy a gazdasági várakozásokon alapuló föllendülések vagy visszaesések nem pusztán a pénz- és áru-gazdálkodás sikereit és katalizmáit jelentették és jelentik, hanem az üzleti élet és a társadalom egészére kihatnak. Utóbbiak közül illusztrációként csupán egy példa: a szociális válságok például kifejeződnek az erkölcsi érték kategóriák válságában, szerepük eltorzulásában, szélsőséges eseteiben pedig akár megszűnésében is.

Nem tárgya a dolgozatnak a nem kiszámítható jövőre vonatkozó gazdasági várakozások⁶ prezentációja, jóllehet bekövetkezésük nemcsak elképzelhető, hanem eseteiben realitás is. Egy új típusú, nemzetközi pénzügyi világválság akár mikor bekövetkezhet, mivel korábban a globalizált világ nem létezett és számos területéről gyakorlatilag semmilyen információ nincs birtokunkban, előre jelezni idejét és mértékét nem tudjuk, viszont a kockázat létezik, és ennek mérséklésére már több ország bevezette az ún. *Tobin*-adót, azaz a GDP 1-2%-át tartalékolják majdani – reálisan várható – megjelenésére. A váratlan politikai válságok bekövetkezésének esélye még nagyobb, értelemszerűen üzleti kihatása se csekély – de ezek nem kis része véletlenszerűen, előre nem láthatóan keletkeznek.

⁶ Az angol nyelvű szakirodalomban unexpected events-shocks címszó alatt könyvtárnyi szakirodalma lett az utóbbi évtizedekben.

Konjunktúraciklus és várakozás

A gazdasági konjunktúra tudományos kutatása a 19. század második felében indult el, s már a kezdetektől részét képezte a gazdasági várakozással való viszonya. Sokan a közgazdaság dinamikus mozgását konjunktúraciklusokkal azonosítják, azaz hegymenetek és lejtmenetek váltják egymást. Ha ezek bekövetkezése törvényszerű, akkor minek a gazdasági várakozás, minek a figyelés? Hiszen egyértelmű a helyzet: minden dekonjunktúra után konjunktúra következik, s minden föllendülésnek egyszer vége szakad, jön a pangás.

A kérdés nem ilyen egyszerű. Való igaz, hogy a gazdaságtörténet nem tud csak prosperálást és csak krachokat fölmutatni, ezek bizonyos időnként váltják egymást. A konjunktúra, azaz a különféle gazdasági jelenségek közötti összefüggések vizsgálata még nem tud biztosra vehető előreláthatósági görbéket adni, jöllehet bizonyos kontinuitás a korábbi időszakok gazdasági hullámcsoportjaiban egyértelműen kimutatható. Ha ilyen lenne, a gazdasági várakozások pusztán a hullám nagyságára szorítkoznának, ami azért még önmagában sem kevés.

Ma már *Kitchintől Juglaren és Kondratyeven át Simiandig* gazdasági időciklusok tucatjait ismerjük, sőt az utódok módosításai-finomításai kombinációival nem túlzás ennél nagyobb nagyságrendről is említést tenni. Valamennyi elméletben van igazság, mint ahogy tény, hogy bizonyos körülmények között a rövid, 2-3 éves ciklusok a valószínűek, míg más problémakörök esetén a generációs, 100 éves ciklusok érvényesülnek. Megvan tehát a biztos előrejelzés, nem is kell racionális várakozás?

Csak néhány területre lehet szorítani a gazdasági ciklikus idénymozgásokat (pl. mezőgazdasági termelés), de ott is a konjunktúragörbén csak az egyik kiterjedés, az időperiódus a biztos, hiszen a termelés eredménye, a termék (mennyisége, minősége, ára) szinte minden tényezője bizonytalan. Számos időjárás tényező is befolyásolja (fagy, csapadék, szél stb.). Ráadásul egy modern nemzetgazdaságban az agrárszféra a GDP csupán 2-3 százalékát teszi ki. Van ipari és szolgáltatási idény? Eseteiben még jobban igazolható a ciklikusság, mint a mezőgazdaságnál, elég a turizmus egyes ágazataira gondolni. Másoknál alig, vagy egyáltalán nem mutatható ki a hullámcsoport. Nehezíti a

gazdasági várakozások előrejelzését, hogy a konjunktúraciklusok egyediek. Kétszer, s pláne többször nem ismétlődik meg ugyanúgy.

Egyes kutatások szerint a krízis nem is szükségszerű láncszeme a ciklusnak. Más szemlélet a monetáris világnak adja a fő hangsúlyt: a jegybanki alapkatam, a pénz-, bank- és hitelügy szabályozása drasztikusan befolyásolja a konjunktúra alakulását. Sokan vélték, hogy az infláció pörgetése segít a gazdasági növekedésben – tudunk mégis magyar példát is (lásd 90-es évek eleje), hogy – más, elsődlegesen politikai okok közrejátszása miatt – tartósan kétszámjegyű infláció negatív növekedést eredményezett. Igazán mindössze néhány alapvetésben bízhatunk: föllendülési szakaszban a tőkejavak termelése gyorsabban nő, mint a fogyasztásé, a pénzforgalom sebessége ilyenkor nagyobb stb. Ha e kettő megvan, bizton lehet számítani konjunktúrára.

Ráadásul a pangásból a föllendülésbe való átmenet alig észrevehető. Amíg a negatív irányba fordulást mind az üzleti szféra, mind a lakosság azonnal megérzi, az utóbbihoz eseteiben éveknek kell eltelni – ilyen az emberi természetben rejlő hangulati elem. Továbbá a ciklus nem föltétlen hullámszerű mozgás, az elméletek egy része szerint a konjunktúra afféle körmozgás, ahol a pangás és föllendülés oka mindig együtt, de eltérő mértékben jelentkeznek. (Lásd részletesen: Világgazdaság, 1995⁷) A korábbi ciklikus mozgások tapasztalata a lélektani motivációkra is kihat: a gazdasági optimizmus vagy a gazdasági peszsimizmus nem kis mértékben a korábbi konjunktúramozgásokra vezethető vissza.

Nem szabad túl nagy szerepet tulajdonítanunk a ciklusirodalomnak. Való igaz, hogy minden gazdasági pangás után egy föllendülés jön, az legalább akkora bölcsesség, minthogy minden óesztendő után újesztendő következik. A szerző mindkettőre vonatkozó idézetek tucatjaival találkozott a korábbi évtizedekben, elsősorban az akkor hivatalos álláspontnak tekintett marxizmus-leninizmus témakörben. Sőt, nézője volt olyan kandidátusi értekezés vitájának, ahol a szerző már a szocialista országok ciklikus gazdasági növekedését is oly sikeresen ki tudta mutatni, hogy a bírálók és laudánsok szinte révületbe kerültek, s csak a tömjénszag hiányzott.

⁷ Szentes Tamás: A világgazdaságtan elméleti és módszertani alapjai. Aula Kiadó, Budapest, 1995

Várunk vagy nem várunk ciklusokat? Része-e ez a racionális gazdasági várakozásoknak? A szerző álláspontja az, hogy igen, de kizárólag mértékkel és fenntartásokkal. A közgazdaság törvényei mások, mint a fizikáé, előbbiben kétszer nem ismétlődik ugyanaz. (Utóbbiban se ugyanúgy.)

Egy vállalkozás sikerességének megítélésében fő szempont a termelékenység és a jövedelmezőség növekedése, s nem a ciklikusság. Valahol nemzetgazdasági szinten is ezek játszanak fő szerepet, jóllehet itt mérésük összetettebb és bonyolultabb. A jó vezetés – gazdaságpolitika – mikro- és makroszinten is törekszik mindkettő erőteljes bővítésére. A konjunktúra motorja nem pusztán piaci mechanizmus, „a láthatatlan kéz”, hanem maga az ember. Az ország konjunktúrájának alakulása természetesen függ a külső körülményektől, de elsődlegesen a vezetés mikéntje a meghatározó. Szakmai dilettantizmus mellett csak véletlenül lehet jó konjunktúra, hozzáértéssel a nehezebb időszakok is könnyebben áthidalhatóak.

Ma már a fejlett világban általános tendencia, hogy a kormányok sem az eseti növekedést, a ciklikusságot forszírozzák, hanem ellenkezőleg: a **fenntartható fejlődést**, azaz egy olyan tartós gazdasági folyamatot, amely szerényebb bővülési indexeket tartalmaz – de hosszú távon, kilengések nélkül.

Pesszimista nemzet?

A tanulmány eleje arról szólt, hogy a bizalom mennyire fontos a gazdasági várakozásokban. A bizalom elsősorban egy korábbi időszak tevékenysége által motiváltan annak reális megítélésén alapszik, s csak kiegészítésként módosíthatják egyéb tényezők, pl. szimpátia vagy hangulat. Ez a rész azt vizsgálja, hogy milyen motivációi vannak a magyar társadalomban és üzleti életben a várakozásoknak, a szereplők milyen háttér, milyen múlt birtokában rajzolnak szereplői jövőképet.

Az utóbbi évek bármely minőségi felmérése azt igazolja, hogy a magyar társadalom gyanakvással tekint a jövőbe, nem vár számottevő gazdasági fellendülést, nem reméli életszínvonalára érezhető emelkedést. Ez nemcsak lelki alkat, habitus kérdése, mint ahogy nem a pozitív

világkép, az optimista szemléletmód vagy éppen a naiv rácsodálkozás hozadéka. A napi gyakorlatban az emberek, mint fogyasztók és mint vállalkozók vagy munkavállalók tudják, mi a gazdaság, a megélhetés körülményinek korábbi változásaiból, a jelen helyzetből továbbá a körvonalazható jövőből következtetnek arra, hogy milyenek lesznek a következő évek. A lelki, emocionális tényezőket nagyban befolyásolják a családi, közvetlen környezetből, üzleti partnerektől érkező benyomások, de a manipuláció, például a média is nagy hatással van a reményteljes vagy épp anélküli jövőkép formálásában. Milyen háttere van a magyar gazdasági várakozásoknak?

A rendszerváltás óta mind gyakrabban elhangzik: pesszimista nemzet. Hovatovább már akkor is sulykolják belénk, amikor ennek a jövőképpel semmi összefüggése nincs. Alkatilag ennyire eltérnénk más nemzetektől? Korábban azt hitték, hogy bizonyos nemzetek optimisták, mások kevésbé. Ilyen előbbi föltételezés volt hosszú időn át a japánokról, majd néhány évvel ezelőtt tudományosan is cáfolták, épp az amerikai társadalommal összehasonlítva (Yamagashi, 1998⁸). A magyar nemzet ilyen tulajdonságáról a nemzetközi szakirodalom nem tesz említést, jöllehet bizonyos háttérterületek kapcsolódása – pl. az öngyilkosságok viszonylag magas aránya – vitathatatlan.

A két világháború között a „Mi a magyar?” kérdésnek különösen gazdag irodalma született, a nemzet legjobbjai⁹ fejtették ki erről véleményüket, de pesszimista tulajdonságról egyikük sem írt.

Optimista nemzet? A szerzőnek még oktattak olyant a hetvenes években, mi szerint a szocialista tábor tagjai, így a Kárpát-medence lakói is már az ezredforduló előtt utolérlik a legfejlettebb országok gazdaságát, s a következő évezred elejére pedig már csupán a mindenkinek szükségletei szerint levő Kánaán megerősítése következik. Ez volt a Magyar Szocialista Munkáspárt hivatalos gazdasági várakozása, ahol az információalapot az SZKP, a szovjet testvérpárt vezetése nyújtotta. Tízmillió magyarnak ezt ontotta a média, s a történelem fintora,

⁸ Idézi: Balázs Zoltán: A bizalom fogalma. Századvég, 24. szám

⁹ A teljesség igénye nélkül: Bartucz Lajos, Féja Géza, Karácsony Sándor, Németh László, Illyés Gyula, Joó Tibor, Ligeti Lajos, Kodolányi János, Kovács Imre, Szeckfű Gyula, Pethő Sándor, Szabó Dezső, Fülep Lajos, Veres Péter stb., Magyarságtudományi Intézet anyagai – a Trianont követő letargiát nem ebbe a műfajba kell sorolni, bár kétségtelen hatása volt a gazdasági várakozásokra.

hogy a rendszerváltást követően a privatizáció sajátos rendezése révén az akkori vezetők egy része számára meg is valósult. Nem középiskolás fokon tágították akkoriban a fiatal korosztály buksijait a nemzetközi gazdasági versenyben levő KGST-fölényről, no meg arról, hogy a szocializmus gyorsan terjed: a világ egy harmadán már győzött, és ahogy a középkorú főtiszt mondta az előfelvételis ifjaknak: Önök még azt is megérik, hogy a világ egy hetedén, egy nyolcadán, sőt, egy tizedén győzni fog! Utóbbi bejött, a prognosztikus zsenialitása vitán felüli, tökéletes jóslata mégsem tartozik a racionális gazdasági várakozások kategóriájába.

Mit üzen a közelmúlt? Az említett példa és hasonló médiaanyagok ellenére a magyar társadalomban már a nyolcszázezer főt meghaladó élcsapat egy része sem hitte el igazán a világméretű elsőbbség bekövetkeztét, a napi sorban állások, vagy a három évente egyszer lehetőségként megjelenő rothadó kapitalizmus látványa a pártszlogeneket eredményesen helyükre tették.

Mert a nemzetközi gazdasági versenyben bizony mindjobban lemaradtunk. Az ötvenes évektől gazdasági fejlődésünk szerény, jóllehet a Monarchia a 19. század végére az európai középmezőny elejére került, s Magyarország gazdasága a bethleni konszolidációt követően lényegesen fejlettebb volt, mint Olaszországé, Spanyolországé, Portugáliáé stb. Az sem okozott igazi vigaszt és nem javította a társadalmi várakozásokat, hogy a hozzánk hasonló politikai formációba került környező államok gazdasága sem virágzott, még a korábban nálunk fejlettebbeké sem (Csehszlovákia, NDK). A legvidámabb barakk elnevezés minősíti a helyzetet.

Az 1989-es nyitás hosszú évtizedek után a gazdasági ábrándoknak is szárnyat adott. Sokan azt hitték, kolbászból lesz a kerítés, és mindenki Mercedesszel jár. Az illúzió széleskörű volt, nemcsak a Duna völgyében dédelgettek ilyen álmokat, hanem az Elba és a Neisse partján is. Érdekes módon ugyanakkor sehol sem tükröződött az üzleti várakozásokban. A valóság ugyanakkor nagyon is kiábrándító lett a kelet-középeurópai térségben mindenütt. A magyar GDP alakulása (1. sz. tábla) jól mutatja a nemzetgazdaság rendszerváltás utáni fejlődési ütemét.

I. táblázat: A bruttó hazai termék volumenindexének változása a rendszerváltás után (százalékban)

Év	1990 = 100,0	Előző év = 100,0
1991	88,1	88,1
1992	85,4	96,9
1993	84,9	99,4
1994	87,4	102,9
1995	88,7	101,5
1996	89,9	101,3
1997	94,0	104,6
1998	98,6	104,9
1999	102,7	104,2
2000	108,0	105,2
2001	112,5	104,1
2002	117,3	104,3
2003	122,2	104,1
2004	126,1	104,9
2005	130,2	104,2
2006	135,1	103,9
2007 (becslés)		102,8

Forrás: KSH Statisztikai Évkönyvek

A számokból jól látszik, hogy a kilencvenes évek a stagnálás korszaka, az évtized elejének visszaeséseit a második félidő jobb eredménye ellensúlyozta, így végeredményben 1999-ben, az évtized végén, ugyanott tartott a hazai gazdaság, ahol a rendszerváltás hajnalán. A 80-as évek visszaeséseit a 2000-2005 közötti javulás ellensúlyozta, azaz 2004 végén elérte a magyar gazdaság újfent 1978-as (második olajválság) szintjét! Ez azt jelenti, hogy fejlődése bő negyed évszázad alatt semmit se haladt előre, viszont két hullámvölgyet és két hullámhegyet is magáénak tudhatott közben, vagyis a már említett ciklikuság elve érvényesült.

A rendszerváltozás utáni idősor adatait elemezve, nagy különbség mutatkozik a fogyasztás és a reálkeresetek csökkenésében, a fogyasztás ugyanis kevésbé csökkent, mint a bérek. Gondolhatnók és valóban kézenfekvő megoldás lenne, hogy ilyenkor a megtakarítások csökkennek, az emberek új, korábban nem látott cikkekhez jutnak, eltűnik a

szocialista árutermelés alapvető jellegzetessége, a *Kornai János*¹⁰ közgazdász által találóan egy szóban megfogalmazott hiány. Nos, biztos, hogy ez is nagymértékben közrejátszott a folyamatokban, azonban emellett a keresetek összlakosságon belüli aránya lényegesen lecsökkent, továbbá megjelent egy új, korábban évtizedekig nem ismert forma: a jövedelem.

A vállalkozói létszám hirtelen megduzzadt, aminek alapvető oka nem a magyar ember vállalkozáscentrikus világa, üzleti kockázatkereső magatartása, profithajhászó viselkedése. Igaz, korábban elvétve lehetett saját üzletet kezdeni, a vállalkozáshoz kedvet érők zömének nem volt lehetősége, s így a szabadság megadása tízezer és százezerszeres növekedést produkált a kilencvenes évek elején – de nem ez a fő ok. Megszűnnek a korábbi szocialista nagyvállalatok, helyettük nem keletkeznek újak, a külföldi tőke beáramlásának aránya is szerényebb annál, hogy az egyensúlyt fenntartaná, vagyis az újtulajdonú vállalatok felszívják a munkaerőt. Az utcára kerülők jó része nyugdíjba megy, a korábbi 5 és fél milliós foglalkoztatotti réteg hirtelen négy millióra esik, pedig a tízmilliós lakossági létszám a rendszerváltás előttre és napjainkra is igaz. A kialakuló milliós vállalkozói réteg tehát nem jellembeli vagy faji sajátosság vagy az erőteljes gazdasági várokozásai miatt jut el a vállalkozási formáig, hanem kényszerből.

A nemzetgazdasági teljesítmény nagyban kihat az általános társadalmi és üzleti várakozásokra. Az egyén, mint a társadalom alanya elsősorban azt nézi, boldogulása miként változik. Sajnos, itt sem jobb a helyzet. A reálkeresetek alakulása a rendszerváltás utáni években 1997-ig állandó visszaesést mutat, lényegében csak 2003-ra éri el újra az 1990-es szintet. Bár folyamatos összehasonlító adatunk nincs a korábbi időszakra vonatkozóan, a bruttó keresetek alakulása az 1980-as években (2. táblázat) azt mutatja, hogy a hullámzások ellenére is több volt a visszaesés, mint az előrejutás, s ha a bruttó keresetek is csökkentek, nyilvánvaló, hogy a nettók is ezt tették, már csak azért is, mert az évtizedben az inflációs ütem folyamatosan 5% feletti volt. Vagyis nagyjából 2006 végére érték el a nettó reálbérek az 1970-es évek közepének szintjét, s ha ehhez hozzávesszük a *Gyurcsány-csomag* 2007-es és 2008-as megszorító intézkedéseit a hozzá tartozó

¹⁰ Kornai János: A hiány. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1980.

-3 és -4 körüli számértékkel, bizvást mondhatjuk, hogy 2010-re se leszünk előbb, mint ahol a hetvenes évek olajválságánál tartottunk.

2. táblázat: A fogyasztóiár-index és a reálkereset alakulása Magyarországon (előző év = 100 %)

Év	Fogyasztóiár-index	Bruttó reálkereseti index	Nettó reálkereseti index
1980	109,1	96,9	
1981	104,6	101,8	
1982	106,8	99,7	
1983	107,4	97,3	
1984	108,2	98,1	
1985	106,9	102,2	
1986	105,4	102,3	
1987	108,5	100,1	
1988	115,8	94,8	
1989	117,0	100,8	99,9
1990	128,9	99,8	94,3
1991	135,0	96,3	93,0
1992	123,0	101,7	98,6
1993	122,5	99,5	96,1
1994	118,8	105,1	107,2
1995	128,2	91,1	87,8
1996	123,6	97,4	95,0
1997	118,3	103,4	104,9
1998	114,3	103,5	103,6
1999	110,0	105,5	102,5
2000	109,8	103,4	101,5
2001	109,2	108,1	106,4
2002	105,3	112,3	113,6
2003	104,7	107,0	109,2
2004	106,8	99,3	98,9
2005	103,6	105,0	106,3
2006	103,9	104,0	104,3
2007 ¹¹	107,0	99,0	97,6

Forrás: Statisztikai Évkönyv, KSH, Budapest

¹¹ Előrejelzés, I-IV. havi adatok alapján.

A múlt rendszer utolsó évtizedében (1978-1988) hiába nőtt összesen több mint 100%-kal az infláció, a bérek – a KSH szerint¹² – lépést tartottak a folyamatokkal. Így azután olyan év is volt közöttük, amikor még egy kicsit emelkedett is a reálkereset (1981, 1982, 1986, 1987). A mélypontot 1996 jelentette a 60-as évekre visszaugró teljesítménnyel.

Ha a reáljövedelmeket tekintjük, se jobb a helyzet: Magyarországon a 2006-os bruttó átlagkereset 171 200 Ft volt (110 900 Ft nettó), a bruttó átlagjövedelem 183 000, azaz nincs szignifikáns eltérés. Ennek az a magyarázata, hogy az átlagos magyar polgár nem tudott olyan környezetet kialakítani, hogy munkáján túl más jövedelme is legyen, illetve a vállalati élet sem ért el olyan kultúrát, hogy ne csak bérben gondolkodjon. Végezetül pedig hiányzik az az erős középosztály, ami minden demokráciának alapvető eleme, és ami ennek letéteményese lehetne.

Közel négymillió munkavállaló helyzetében nem történt lényegi javulás. Az is sokatmondó adat, hogy közülük egymillió ember, minden negyedik munkavállaló minimumbéren él. (A minimumbér mértékét a 4. sz. táblázat tartalmazza.) A cikk írásakor még nincs végleges adat, de mintegy kétmillió család kért idén gázár-támogatást, vagyis ez több mint 6 millió embert érint.

Mindinkább elterjed világunkban a gazdasági jólét HDI¹³ szerinti mérése, ami egy lehetséges rendezési elvet jelent, s az országok így többé-kevésbé hasonlíthatóak. A magyar férfiak várható 68 éves élettartama nem feltétlenül jelenti az EU élmezőnyt, jóllehet a kormány, de különösen az egészségbiztosítás későbbi kiadásában e korosztály, mint a gazdasági várakozás tárgya, rendkívül hízogó képet mutat. Nyilván az érintett férfiak vonatkozó várakozásaikban ezt másképp látják, de ez így természetes.

A másik nagy réteg a több mint hárommillió nyugdíjas. A 3. sz. táblázat jövedelmi pozíciójuk változását prezentálja. Ők is a rendszer-váltás nagy vesztesei. Jól látszik az adatokból, hogy reálértékben semmi előrelépés nem történt, bár nem áll rendelkezésre összehasonlítható idősor, a nyolcvanas években is hasonló volt a helyzet. Valamelyest

¹² A megjegyzésnek lehet (van?) reális alapja, lásd: www.index.hu/gazdasag/magyar/eletsz050722

¹³ Human Development Index egy komplex mutató, amely figyelembe veszi a vásárlóerő paritással (PPP) korrigált egy főre jutó GDP-t, várható élettartamot, nevelést-oktatást.

javít helyzetükön a nyugdíj melletti munkavállalás, de zömüknek ez kora, egészségi állapota vagy munkalehetőség hiányában nem adataik meg, azaz kizárólag nyugdíjból és egyre jellemzőbben segélyből élnek. Ennek megfelelően alakul gazdasági várakozásuk is.

A mai nyugdíjasok társadalma, a lakosság harmada egész életét úgy élte le, hogy egyre inkább leszakadt a fejlett világtól, illetve ön-maga se ment előre. (A társadalom egészéről van szó, az egyén szintjén szükségszerű az eltérés.) Ilyen szempontból hasonló a mai középkorú nemzedék, amelyik a hetvenes években kezdett el dolgozni, és szintén nem látott igazi föllendülést, de még kis előrelépést se. Végül, de nem utolsó sorban, a fiatal munkavállaló generáció, amelyik a rendszerváltás hajnalán kezdett el dolgozni, rögtön a visszaeséssel találkozott jó fél évtizeden át. Azaz, nincs olyan generációja a magyar társadalomnak, amelyik a valós burjánzó konjunktúrát megtapasztalta volna. Talán a 80 feletti idősök, akik már a 30-as évek végén is dolgoztak, tudnak erről valamit – mesélni. De az ő korosztályuk hamar kihal, mondanivalójuk nem az érzékelhető valóság, inkább a rózsaszín köd a megszépítő messzeségben.

3. táblázat: Nyugdíjak reálértékének alakulása

Év	1990 = 100,0	Előző év = 100,0
1991	92,5	92,5
1992	89,8	97,1
1993	84,7	94,3
1994	80,3	94,8
1995	77,5	89,6
1996	70,8	91,4
1997	81,0	100,3
1998	86,2	106,4
1999	89,0	103,2
2000	87,6	98,5
2001	91,2	104,1
2002	100,1	109,8
2003	100,7	105,1
2004	100,9	104,7
2005	103,6	104,6
2006		

Forrás: Ékes Ildikó (2003),¹⁴ saját számítások

A gazdasági ügyekben pesszimista, és/vagy panaszkodó nyugdíjas tehát természetes, normál jelenség, oka egy fél évszázad, esetükben az egész életük. Gazdasági várakozásuk annak ellenére fontos, hogy többségük már nem aktív, hiszen számos áru- (alapélelmiszerek, gyógyszer) és szolgáltatási területen (orvosi ellátás, gondozás) fogyasztói magatartásuk domináns.

Amikor tehát pesszimista magyar nemzetről beszélünk, ne feledjük, hogy bő három évtizeden át tulajdonképpen semmi előrelépés nem történt, s az előző megtapasztalt időszakok is arról szóltak, hogy alacsony bővülési ütemünkkel csak a lemaradás mértékét tudtuk enyhíteni. Generációk nőttek tehát úgy fel, hogy nem volt reális alapjuk a pozitív gazdasági várakozásokra.

Nem használt a gazdasági várakozások egészséges alakulásának a társadalmi-szerkezeti átalakulás, a latin-amerikai fejlődési modell. A rendszerváltás azt hozta, hogy egy szűk réteg (mindössze néhány tíz-

¹⁴ Ékes Ildikó: Jóléti trendek a rendszerváltás óta. Statisztikai Szemle, 2003/9.

ezer, holdudvarában néhány százezer ember) látványosan meggazdagodott, a társadalom többi része pedig szegényedett. Eltűnően az amúgy is gyengének minősíthető középosztály, ők mind jobban az alsó-közép szintjére szorulnak, s igyekeznek pozíciójukat valamennyire tartani (nem emelkedni!), a lejjebb levők nem kis része a mélyszegénységbe zuhan (új kifejezés, korábban nálunk ezt csak az elmélet ismerte), s próbál – tengődni. Nem a nyugat-európai út ez, ahol a legkisebb és legmagasabb fizetések közti különbség nincs tízszeres, és ahol a demokrácia alapkövének tekintik a széles középosztály erősítését. Az új formációban a tömegek szegényednek el, milliós nagyságrendben kell a háztartásokat segíyezni (lásd a már említett gázártámogatás). Azaz: a banánköztársasági társadalmi átalakulásunk se igazán kedvezett a pozitív gazdasági várakozások megalapozásához.

A klasszikus közgazdaságtan úgy tanítja, hogy az egyén, a család, a kisközösség anyagi boldogulását három fő tényező: a jövedelem-szerzés módja, a képzettség és a lakhatás határozza meg. A három egymással szorosan összefügg: a magasabb jövedelem segít a jobb lakásban és iskoláztatásban, a magasabb iskola jobban fizető állást adhat, a közelebbi lakhely is javítja az elhelyezkedést, iskolalátogatást. A kör ördögi: ha mindhárom hiányzik, gyakorlatilag nincs indulási lehetőség, ha mindhárom megvan, akkor nincs probléma, szinte nem is kell törődni semmivel. Gazdasági várakozás szempontjából is egyértelmű a kép: az előbbi számára csak a remény, véletlen, csoda marad (de az is csak az optimistáknak) – ami fontos és rendkívül szükséges emberi tényező, de nem közgazdasági kategória. Utóbbiak pedig a biztos háttér alapján vélnek szebb jövőt, s esetleges pesszimizmusuk oka pszichiátriai jellegű – szintén nem közgazdasági kategória. Mi van azokkal, akiknek a háromból csak egy vagy kettő adott meg? Jellemezően küzdenek azzal, hogy a meglevőt ne veszítsék el, ezért ritkábban, nem jellemzően találkozunk felemelkedéssel. Így ennek a rétegnek a gazdasági várakozása is negatív.

A foglalkoztatottak számának és a munkanélküliségnek alakulása is szorosan összefügg a gazdasági várakozásokkal. A munkavállalók száma a rendszerváltás idején rohamosan csökkent, több mint egymillió munkahely szűnt meg 1988-1992 között. Utána további közel félmillió állás esett ki a recesszió miatt, így a „fénykor” 5,5 milliós fog-

lalkoztatása 1995-96-ra már 3,6 millióra csökkent (4. táblázat). Ennek egy részére egyébként számítani lehetett, a korábbi, ún. kapun belüli munkanélküliség felszámolása kapcsán. Sokan úgy vélték, az alakuló új vállalkozások ezt felszívják, s bár valóban jött létre egymillió vállalkozás, a munkaerőt nem helyezte el. A megjelenő nagyszámú szakmai befektető cégeinek sem volt ilyen hatása.

A munkanélküliek száma az 1991-es 311 ezer főről „mindössze” 400 ezerre nőtt. A hazai munkanélküliség 7,5%-os aránya tehát nem azonos az EU-27 szintén 7,5%-os arányával, a háttérben a korai nyugdíjazás-leszámolás stb. húzódik meg, ez a társadalom teherbíró képességére további súlyokat rak, aminek értelemszerűen kihatása van a gazdasági várakozásokra is.

4. táblázat: Munkanélküliség és minimálbér alakulása a rendszerváltozás után

Év	Regisztrált munkanélküli (ezer fő)	Minimálbér havi összege, ezer Ft	Minimálbér a bruttó átlagkereset %-ában
1990	47,7		
1991	227,3		
1992	555,3	8	35,8
1993	671,8	9	33,1
1994	568,4	10,5	30,9
1995	507,7	12,2	31,4
1996	500,6	14,5	31,0
1997	470,1	17	29,7
1998	423,1	19,5	29,8
1999	409,5	22,5	29,1
2000	390,5	25,5	29,1
2001	364,1	40	38,6
2002	344,7	50	40,8
2003	357,2	50	36,4
2004	376,0	53	36,4
2005	303,9	57	36,0
2006	316,8	62,5	37,5
2007		65,5	

Forrás: KSH Statisztikai Évkönyvek, Budapest

A magyarázat egyszerű: sokan éltek a korkedvezményes nyugdíjba vonulás lehetőségével, amit egyébként az akkori kormány a korábbiakhoz képest kedvezőbb feltételekkel cukrozott. Bár a lerendezés ez utóbbi módját humánusnak kell tekintenünk, kétségtelen hogy új költségvetési teherként jelent meg, hólabdaként azóta is görgetjük, s a valós megoldás gondolatának tervezete is hiányzik. Cikkünk mondanivalója szempontjából pedig a gazdasági várankozásokon nem javított, sőt! Ékes bizonyítéka ez annak, hogy ha a jelentős társadalmi csoporttal jót (de rosszul!) teszünk, ettől még nem javul a közhangulat, még azok körében sem, akik ennek érintettjei.

5. táblázat: A foglalkoztatottak számának változása a rendszerváltást követően (ezer fő)

Év	Szám	Változás
1991	4669	
1992	4083	-586
1993	3827	-254
1994	3716	-76
1995	3679	-73
1996	3648	-31
1997	3646	-2
1998	3697	51
1999	3811	114
2000	3849	38
2001	3859	10
2002	3884	25
2003	3889	5
2004	3920	21
2005	3901	-19
2006	3930	29
2007		

Forrás: KSH Statisztikai Évkönyv különböző számai

Nem véletlen, hogy a gazdasági várankozásokkal szorosan összefüggésben levő választásokkal kapcsolatban a szavazók nem racionális,

hanem emocionális döntéseket hoznak. Néhány százezer embert leszámítva mind vesztesek. A második világháború óta valamennyi kormány eddigi gazdaságpolitikája ugyanis sikertelen. Így csak a múlt emléke marad, hogy a megszipító messzeségben a család-rokonság mikor élt jobban, s a fölmerülő altengernagyi, rőfösi vagy épp írógép-szerelői rokonszenv a meghatározó, s nem egy párt tényleges sikere, azaz megvalósult, jobbító programja.

Jobb a racionális gazdasági várakozások háttere, s így maguk a várakozások is az üzleti szférában. Maga az a tény, hogy bársonyos rendszerváltás zajlott le, a piacgazdasági nyitás és a privatizáció már önmagában is meghatározta a várakozásokat. Bár alapjaiban mindkettőnek kedvezett, mégis célszerű kettéválasztani a külföldi tulajdonú és hazai vállalkozások elképzeléseit.

Előbbiek elsősorban azért jönnek ide, hogy profitjuk magasabb legyen az otthoninál, illetve, hogy piacot szerezzenek. Számukra Magyarország versenyképessége a fő szempont: a termelékenység és munkabér (nemcsak a relatív olcsóság, hanem a munkamorál és a képzettség is számít, a világ legversenyképesebb országai: Svájc, Svédország, Finnország, Dánia, Szingapúr mind-mind magas bérűek), a kereslet, a támogató ágazatok, konkurens és besegítő vállalkozások helyzete, közterhek nagysága, induló támogatások. A nemzetközi felmérések az egyes országok versenyképességét is mérik. Ilyen a Global Competitiveness Index,¹⁵ ahol többek között a különféle makrogazdasági mutatókat nézik, a közintézmények hatékonyságát figyelik és a technológiai készenlétet (pl. IT fejlettség) elemzik, vagy a svájci World Competitiveness Yearbook,¹⁶ amely a kereskedelmi mérleg, a folyó fizetési mérleg, az FDI (közvetlen külföldi tőkeberuházások), az aszimmetrikus függőség, a HDI, a reálárfolyam, és a hatékonyság változását figyeli, s ennek alapján állít fel nemzetközi versenyképességi rangsort.

Magyarország a kilencvenes években az újonnan csatlakozók között éllovasnak számított, a legjobb mutatókat produkálta. A nemzet-

¹⁵ World Economic Forum: Global Competitiveness Report 2006-2007. A genfi szervezet 90 tényező vizsgálata alapján rangsorol. Forrás www.weforum.org

¹⁶ IMD: World Competitiveness Yearbook, 2007. A lausanne-i intézet szerint 2002-ben a 312 tényező alapján összeállított listán a 30. helyen voltunk, 2006-ban a 41. helyre jutottunk. Előttünk Szlovákia, Qatar, Málta, Litvánia. Forrás: www01.imd.ch/wcc

közi rangsorban 2002 óta, környezetünkben 2005 óta folyamatosan csúszunk lefelé, s ez nem tesz jót a gazdasági várakozásoknak. Utóbbi¹⁷ többen is külön mérik, ilyen pl. a WIIW,¹⁸ vagy legújabban a GKI.¹⁹ Nyilvánvaló, hogy a mikrovállalkozások nem naponta figyelik e mutatókat, de multinacionális vállalatok, pénzügyi befektetők számára egyik legfontosabb szempont. A külföldi beruházások növekedési ütemének csökkenésében az ezzel kapcsolatos gazdasági várakozások meghatározóan hatottak. Végül, de nem utolsó sorban a 10 milliós, közepes vásárlóerejű piac is sokuk számára nagy vonzerő.

Bár nem a tanulmány közvetlen témája, de még a szakmában is meglevő számos félreértés miatt itt is szükséges hangsúlyozni, hogy egy ország fejlődése és versenyképességének alakulása nem azonos fogalom. A komplex fejlődésnek csupán egy része a gazdasági terület, amely az előbbihez anyagi lehetőségeket biztosít, de nem omnipotens. A boldogság és a gazdagság sem szinonim fogalmak.

A hazai tulajdonú vállalatok esetén is fontos a nemzetközi kitekintés, hiszen a honi konjunktúra alakulását befolyásolja, az exportáló vállalatok számára pedig eseteiben meghatározó a partnerország helyzete. Tekintettel arra, hogy ezek a cégek zömükben kis- és középvállalkozások, őket inkább a belgazdasági körülmények érdeklik. Mennyire nő a kereslet, milyen lesz a konkurencia, hogyan változik az adózás rendje, mennyi lesz az infláció. Racionális várakozásaikban saját eddigi tapasztalataikon túl ott van a kormány gazdaságpolitikája, a környezeti infrastruktúra alakulása, így nem meglepő hogy az utóbbi 5 évben gazdasági várakozásai folyamatosan romlottak – és sajnos, be is igazolódtak.

Világszerte igaz, hogy az üzleti szféra gazdasági várakozásai egyébként lényegesen jobban beigazolódnak, mint a lakosságiak, hiszen ők egy meghatározott tevékenységi területtel foglalkoznak, annak piaci körülményeit naponta megtapasztalják, így nagyon pontos jövőképek tudnak születni.

¹⁷ Lengyelországgal, Csehországgal, Szlovákiával és Szlovéniával együtt.

¹⁸ Nemzetközi Gazdasági Összehasonlítások Bécsi Intézete

¹⁹ Gazdaságkutató Intézet: Versenyképességi Évkönyv 2006. Az anyag két indexet is közöl VEX (versenyképesség) és ÜX (üzleti környezet) néven.

Amióta a hazai lakosság és a vállalkozó szféra megtapasztalta az infláció hatásait (2. táblázat), gazdasági várakozásaiba beépíti. Pedig a hetvenes évekig ez a téma abszolút tabu volt: a szocializmusban nincs, nem is lesz infláció, legfeljebb árkorrekcióról lehet szó. A két olajválság (a bukaresti árelvnek köszönhetően késleltetett) begyűrűzése a magyar gazdaságot se kerülte el, s a párthatározatokon alapuló drágítás a nyolcvanas évektől menetrendszerű lett. Azóta 5% alá mindössze egy ízben, 2005-ben ment a hazai infláció, ami ilyen hosszú távú ciklusban bízvást nevezhető véletlennek (már ha a választás előtti tudatos manipulálás, esetünkben a Gyurcsány-csomag tudatos késleltetése ilyen „véletlennek” minősül), hiszen a következő esztendőben megjelent állami drágítás helyére tette a reális gazdasági várakozás ügyét.

A racionális várakozók tudják: inflációt pár hónap, sőt pár hét alatt föl lehet pörgetni akár két számjegyre is, visszafogni pedig a jelenlegi (2007. április) 9%-ról, a korábbi (2006 eleje) 3,5% alá pedig legalább három esztendő kell, ha ugyan nem több. A drágulás lassulására egyébként reálisan számítani lehet, elsődlegesen az uniós elvárások miatt, az EU támogatási politikájával finoman képes hatni a szerződésben vállalt konvergencia követelmények betartására.

A világgazdasági környezet

Gazdasági várakozásaink kialakításánál nemcsak saját korábbi, jelenlegi és várható pozíciókat vesszük figyelembe, hanem környezetünket is. Milyen az a mikro- és makroklíma, ami minket közülvesz? A teljesen autark gazdaságot leszámítva, valamennyi ország s ezen belül azok vállalkozásai, lakossága több-kevesebb mértékben függnek más országokétól, a világ egészétől. Gazdasági várakozásainkat tehát a nemzetközi élet alakulása is befolyásolja.

A magyar gazdaság külső környezete jó, a világgazdaság tartósan fejlődik. A nemzetek gazdasági rangsorában részesedésünk marginális, az IMF adatbázisa szerint GDP nagyságunk alapján az 50-51. helyen vagyunk, a világ egészét tekintve a rangos felső negyed végén állunk. Az európai szereplésünk már kevéssé dicsekvésre méltó, de mindkettőre igaz, hogy a környékünkön lezajló államdarabolódási

tendenciák miatt egy 10 millió lakosú ország mind előkelőbb helyet ér el.

A világgazdaság növekedési üteme az utóbbi öt esztendőben folyamatosan 5% feletti, azaz a gazdasági várankozásainknál ez a környezet kifejezetten jó. Különösen szépen teljesítenek az ázsiai országok, azon belül is Kína, 10 % körüli gazdasági bővülésével és dinamikus külkereskedelmével 2-3 éven belül a világ legnagyobb exportörje lesz, s a húsas évek végére a világgazdaság legnagyobb szereplője. Magyarországra jövő árumennyisége egyre számottevőbb, már csak az ellentételezést kellene valahogy megoldani. Ez a század Ázsia százada, hiszen megindul India is (szoftver kivitelében már most is látványosan teljesít), és a centrum-periféria elv alapján a környezetükből olyan gazdaságok is előretörnek, mint Pakisztán, Banglades, Thaiföld, Fülöp-szigetek, Vietnam stb. A gazdasági várankozások itt tartósan magas növekedésről szólnak.

A világgazdaság jelenlegi motorja az Egyesült Államok. Mintegy 20%-os arányával döntően tudja befolyásolni a nemzetközi gazdaság alakulását. Az amerikai gazdaság egyébként szépen teljesít: gazdasági fejlődése hosszú ideje töretlen, a növekedése pedig az Európai Unióéttal jóval, Magyarországot kismértékben meghaladja, még inkább ezt tette a korábbi évtizedekben, így a Kárpát-medence lemaradása az amerikai szinthez viszonyítva háromnegyed évszázadon át folyamatosan nőtt. Gazdasági várankozásainknál az USA üteméhez történő fölzárkózás leghamarabb a következő választások után, azaz 2010-ben kezdődhet el, s a valamikori utolérés legnagyobb sansza az amerikai gazdaság kifulladásában kereshető, aminek van reális esélye. Magyar várankozások szempontjából az USA nem elhanyagolható, jóllehet a közvetlen kapcsolat, a magyar-USA árukereskedelem marginális. Nagy multinacionális vállalkozásainak többsége viszont Magyarországon is jelen van.

Unió-tagként külső várankozásainknál meghatározó szerepe van a 27-es gazdasági fejlődésének, azon belül is a közepesen teljesítő Németországnak, amelyik a magyar gazdaság legnagyobb kereskedelmi partnere, s az EU legerősebb gazdasági hatalma. Unió-s csatlakozásunk kapcsán különben is nagy volt a várankozás, még a szakemberek körében is. Sokan állították-állítják, hogy tagságunk pusztán léte, majdani euró-övezeti belépésünk önmagában is 1-1%-kal javítja növekedési

pozícionkat. Ebben a logikában, ha semmit se teszünk, már megvan a 2%-os növekedési ütem! – ráadásul igaz is. Exportpiacaink a fenntartható növekedést (már volt szó róla) hirdetik, ennek része a folyamatos keresletbővülés. Gazdasági várakozásainkat tehát csak ebből a szempontból nézve, pozitív a kép.

Ugyanakkor Európa előregedett, népességében is, a gazdaságában is valóban megkezdődött a spengleri jóslat: a Nyugat alkonya.²⁰ Amíg a korábbi évszázadokban a világgazdaságot ténylegesen egy-egy európai nagyhatalom jelentette (utoljára a 19. század volt ilyen Anglia vezetésével), ma már arról szól a történet, hogy a 20. század bajnoka is átadja a stafétabotot. Jóllehet Németország jelenleg is a világ legnagyobb exportőre, s harmadik legnagyobb gazdasági hatalma, továbbá az angol, francia, olasz gazdaság is az első 10 között szerepel, ma már az EU tagországok csak együttesen jelentenek világgazdasági meghatározó tényezőket.

Az Unió 2,5% körüli gazdasági növekedése alig több mint stagnálás. Ez a világgazdaság dinamizmusának még a fele sincs. Nem igazán lokomotív már, nem is tör arra. A lisszaboni irányelvekben még az a cél fogalmazódott meg, hogy 2010-re a világ legversenyképesebb gazdasága legyen, e sorok írásakor mindössze három év van hátra addig, s az esély a megvalósulásra gyakorlatilag nulla. Ha nincs nagy gazdasági teljesítmény, a kicsik számára nincs nagy húzóerő, a lemaradottak számára nincs annyi támogatás – Magyarország mindkettőben érintett.

A lisszaboni folyamat²¹ a gazdasági várakozásokat pozitívan erősíti: megjelennek a versenyképességet növelő reformok, bővül a kutatás-fejlesztés, az innováció, az infokommunikáció, erősödik a társadalmi kohézió, fokozódik a természeti környezet védelme, a fenntartható fejlődés alapcél, az egész életen át történő tanulás és képzés is megannyi javító tényező, mind-mind a pozitív gazdasági várakozások irányába hat. Már, ha megvalósul, hiszen a 2010-es elképzelés és a

²⁰ Oswald Spengler: *Der Untergang des Abendlandes. Umriss einer Morphologie der Weltgeschichte*. Első kiadása: Wien, 1918 Verlag Braunmüller

²¹ A Lisszaboni Stratégia alatt a cardiffi, kölni és luxemburgi folyamatok együttesen értendők, a gazdaság szinte teljes komplexitását magában foglalja: makro- és mikroökonómiai folyamatok, vállalkozásösztönzés, kvv-politika, tudásalapú gazdaság, információs társadalom, termékpiacon szabályozás, foglalkoztatási politikák, szociális biztonság stb.

mai valóság között kisebb-nagyobb eltérés még akad. Mindössze egyetlen példa: cél a 70%-os általános foglalkoztatási ráta elérése, ez az Unióban jelenleg 63%, Magyarországon 50%, legyen a női foglalkoztatási ráta 60% felett, uniós szinten ez 55, nálunk 50% alatt. Az elidősödés miatt (nemcsak nálunk, uniós szinten is probléma) az 55-64 közötti korosztály legalább 50%-át kellene foglalkoztatni, az uniós átlag 40%, a hazai 30% alatt. A sor hosszú: a K+F kiadások GDP-n belüli arányától (3%) az élethosszig tartó tanulásig (25-64 közötti korosztály 12,5%-a) rendre azt tapasztaljuk, hogy a kitűzött céltól nagy az Unió elmaradása, s még nagyobb a mienk. Vagyis: egyelőre az is elég lenne, ha a jelenlegi uniós átlagnak meg tudnánk felelni, hogy azután a lisszaboni folyamatnak érdemben nekifussunk.

EU-s gazdasági pozíciónk ugyanakkor javul. A magyar gazdaság teljesítménye a kilencvenes évek végétől rendre jobban bővül, mint az EU. Ha a világgazdaság gyorsabban is halad el mellettünk, az uniós átlagnál közel 1%-kal gyorsabb növekedésünkkel remény van arra, hogy fél évszázadon belül az EU legjobbainak jelenlegi szintjére jusunk. A középmezőnybe hamarabb bekerülünk: az Unió kibővülése e jellegű pozíciónkat folyamatosan erősíteni fogja, már megtörtént ez 2007 elején a román és bolgár csatlakozással. Tovább javulunk a Nyugat-Balkán megjelenésével, a FÁK-államok közeledésével és nem utolsósorban Törökországgal és/vagy majd Ukrajnával. Jóllehet ez utóbbiak belépése mai tudásunk szerint még kérdéses, időpontja is bizonytalan – de nem kizárt. Így tehát az sem, hogy alacsony teljesítő-képességünkkel – jelenleg a 2004-ben belépettek között sereghajtók vagyunk – bejutunk a középmezőny aljára – ez is lehet egy idő után reális, racionális gazdasági várakozás. A litván teljesítmény ugyan kisebb, mint a magyar, mégis Kaunas és Vilnius pazar jólétére, fényűző bőségére irigykedik Moldovától Montenegróig szinte valamennyi unión kívüli európai ország. Minden viszonylagos tehát, s uniós gazdasági várakozásainknál ezt is figyelembe kell venni.

Az újonnan csatlakozott országok körében, így nálunk is nagy a közvélemény várakozása az EU-támogatások ügyében. Sokan, még kormányzati szinten is, gazdasági várakozásaikat ebből vezetik le. Már ismert, sőt beindult a 2007-2013 közötti program, a Magyarországnak jutó évi ezermilliárd forint feletti támogatás nemcsak jól hangzik, hanem valóban sokat lendíthet a gazdaságon. Egy negyedév

alapján nehéz itt elért sikerekről beszámolni, különösen, hogy a programok zöme még be sem indult, e cikk írásakor még Brüsszel előtt a tervezet. A várakozás túl nagy, s még akkor is irreális, ha az EU mindenre rábólint. Nem Brüsszel fogja Budapest problémáit megoldani, mint ahogy pusztán segélyekből, támogatásokból se lehet egy nemzetgazdaságot fellendíteni, ahogy azt sokan hiszik. Valahol már a kiindulással is baj van: nem valós üzleti magatartás az, hogy megtekintjük, milyen támogatási lehetőségeink vannak, s erre épül a vállalkozás – ennek fordítva kellene lenni: alakuljon és bővüljön a cég a saját erejéből konkrét profilokkal és reális tervekkel, s legfeljebb átmeneti támogatás kell a tartós prosperitás gyorsabb eléréséhez. Bármennyire szép ez a summa, közel egymillió kis vállalkozás csak töredékének juthat pénz. A néhány ezer kedvezményezett nem turbósítja fel a magyar gazdaságot.

Természetesen vannak területek, ahol az EU mankója már eredményesen „besegített”, ilyen például az agrárszektor. Itt folyamatos, rendszeres piaceltérítésről van szó, ami az Unió egészére érvényes. A Közös Agrárpolitika ránk is vonatkozik. Bár a moratórium letelte után mezőgazdasági támogatásban is teljes jogú tagjai leszünk a Zöld Európának, s honunk parasztságát farmerságnak fogják hívni, a gazdasági körülményekben ez nem hoz lényeges változást. Eltűntek cukorgyáraink (valamennyi!), nagy tradíciójú élelmiszer-feldolgozó üzemek (konzervgyárak, húsfeldolgozó üzemek) többsége, állatállományunk szinte valamennyi ágazatban a korábbi töredékére zsugorodott, növénytermelésünk felére csökkent, s a TSz-nyújtotta munkahelyek alternatíva nélkül szűntek meg. Az EU a támogatást a most meglévő, lezsugorodott termelésre adja/fogja adni, s bár rurális felzárkóztató programok is léteznek, ebből még nehezen látszik az a korszak, amikor derék nyírségi-bodrogi farmereink lekörözik dán társaikat, s a kecskeméti tanyavilág virágkertészete megcsúfolja a holland piacokat.

A vidék gazdasági várakozásánál a mezőgazdasági támogatáson túl ott vannak a különféle infrastruktúrális fejlesztési lehetőségek, ahol az önerő megteremtése után valóban van lehetőség pályázni, nyerni, utat építeni, csatornázni, infrastruktúrát bővíteni stb. Más oldalról vasutak megszüntetéséről, buszjárat-nyírásokról, kórházbeszüntetésekről hallunk, a kettőt összeegyeztetni lehet, s ebből jövőt is tudunk építeni, más kérdés, hogy mennyire racionálisan.

A gazdasági várakozásokat a relatív – környezetünkhöz viszonyított – társadalmi jólét is befolyásolja. A gazdagság és a szegénység nem csupán hangulati elem, hanem egy-egy adott rétegnek sajátos életformája. A WHO ajánlása szerint szegény az, akinek havi jövedelme kevesebb, mint az adott ország egy főre jutó átlagjövedelmének fele. Az uniós ajánlás ezt 60%-ban fogalmazza meg, egyes országok maguk jelölik ki a küszöböt, Németországban pl. az egyedülállók esetében ez 2003-ban 938 euro volt. Tőle pár száz kilométerre keletre a 250 000 forint feletti havi nettó már csak egy nagyon szűk rétegnek adatott meg. A szegénységi határ nyilván más, ahol szinte mindenki szegény – és ennek megfelelően mások a gazdasági várakozások is, mint ahogy az se mellékes körülmény, hogy az átlagos bérszínvonal (árszínvonal) milyen belső szerkezetet takar. Az uniós adatgyűjtés, a Gross Earnings in Europe²² nominálisan és PPS²³-ben is közöl értékeket, előbbieket a munkáltatói, utóbbiak a társadalmi gazdasági várakozásokhoz adnak háttérrel. Eszerint az EU-ban a havi átlagkereset 200 és 3500 euró között szóródik (Magyarország 400 euróval az alsó harmad élén), ami jól mutatja, hogy más a jólét gyakorlata, azaz kokrét megélése más Bulgáriában, Romániában és más Luxemburgban és Dániában. Igaz, a vásárlóerő paritáson mért különbség ennek harmada, „mindössze” hatszoros.

Számos hazai és külföldi kutatócsoport foglalkozott azzal, hogy mikor érjük utol Nyugat-Európát. A Magyar Tudományos Akadémia megbízásából legutóbb készített anyag szerint²⁴ négy forgatókönyv mutatja be, hogy a magyar gazdaság mikor jut erre a fokra. Nos, az optimális verzió szerint (4-4,5% közötti növekedés, államháztartási egyensúly 2008-ra, euró 2010-re) 15 év múlva, azaz 2022-re érnénk el az EU jelenlegi átlagszintjét. Ezt a változatot el kell vetni, hiszen a föltételek egyike se teljesül (növekedési ütemünk 4% alatti, az államháztartási egyensúly 2010 utánra várható, az euró bevezetése eddig is késett, továbbra is késni fog), tehát a csúszás lényegesen nagyobb, viszont a változat nem számol az EU várható recessziójával.

²² Gross Earnings in Europe. Statistics in Focus. Population and Social Conditions. Bruxelles, 2005

²³ Vásárlóerő-érték

²⁴ Ágh Attila (vez.), Tamás Pál és Vértes András: Magyarország 2015-ben. MEH/MTA projekt, Budapest, 2006

A várakozás befolyásolásának felelőssége

A gazdasági várakozás, azon belül annak racionális változata nem pusztán előrejelzés. Számos várakozás (gazdasági növekedés, infláció) nagyban befolyásolja a beruházói-kockázttatói-megtakarítói magatartást, hovatovább a várakozás valóban egyfajta biztos jövőkép. Pozitív alakítása tehát a tömegpszichózisért igazán felelősök – kormány és média – egyfajta kötelessége.

Hogyan kell(ene) tehát nekik fellépni? Kormányzati oldalról a jelenlegi szövevényi kultúra szemléletét kellene megváltoztatni, akár drasztikus személycserékkel. Nem föltétlenül azt kell állandóan mondatni a főnökökkel, hogy ezt is, azt is elkúrtuk, már megint elkúrtuk, folyamatosan elkúrtuk. (Szóhasználatát önmagában sem szerencsés, de állandó ismételtetése esetleges ízlésbeli hiányosságra is utalhat.) Hanem ellenkezőjét: ez sikerült, ezt jól tettük, itt volt fáradozásainknak értelme, továbbra is így kell csinálni. Kell mutatni pozitív példákat, egy-egy sikeres tevékenységet, s nem szégyen ezek hasznos tapasztalatait az adott körülményekhez igazítva adaptálni. A médiában ennek már évszázados hagyománya van. A közgazdaságtanban a benchmarking, a best practice évtizedek óta tanított tárgy.

Az átgondoltság megléte sokat lendítene a reális optimizmus kialakításában, nehezen indokolható például az orvosleépítés egy olyan időben, amikor 10 éven belül tömegesen mennek az emberek nyugdíjba (Ratkó-nemzedék), s a szociális háló amúgy is szakadozott. A gazdasági várakozásoknál ilyenkor már azokat a később biztosan jelentkező teherterheléseket is figyelembe kell venni, aminek hatása középtávon még nem teljes erővel mutatkozik. Az embereket nem szabad hülyének tekinteni, az alapvető folyamatokat ők is látják, és magukon érzik is.

Az pedig szinte evidens, hogy az állampolgárok által fizetett médiát is ebbe az irányba kell terelni. A királyi intézményeknél a vezetők kiválasztása nem feltétlen csak párttársi viszony, hanem a szakmai hozzáértés is lehet. A kormány és a parlament másik feladata olyan intézkedéseket hozni, melyek igazolják is a szónoki fogásokat. A cikk terjedelme nem teszi lehetővé a teljes intézkedési csomag vázolását, nem is erről szól, de egy példa erejéig bemutatásra kerül. A nemzet jövője szempontjából mint gazdasági várakozás sem mellékes, hogy

pár évtized múlva hányan leszünk, milyen a korösszetétel. Köztudott, hogy jelenleg minél több gyerek van egy háztartásban, anyagilag annál szegényebb. A szegénységi ráta három és több gyerek esetén ug-rásszerűen emelkedik. Ma már a mélyszegénység is jellemző a gyere-kes családoknál, minden ötödik gyerek, összesen mintegy 400 000 így él. (Ha felnőnek, ilyen háttérrel milyen lesz az ő gazdasági várakozá-suk?) Hiányzik a gyermekvédelmi támogatás, a családi adózás, a tár-sadalmi megbecsülés. Az sem igaz, hogy a népességsorvadás a fejlő-dés értelemszerű velejárója, egyrészt azért, mert fejlettségünkben messze nem tartunk még ott, ahol Nyugat-Európa, s náluk ilyen fej-lettségi szint mellett népességgyarapodás volt, másrészt a mai Francia-ország példája is mutatja, hogy a jólét nem föltétlen következménye a lakosságcsökkenés. Vagyis egy ilyen pozitív lépéssorozat segíthetne a gazdasági várakozás javulásában is. – Ilyen terület több is van.

A média egyéb része pedig – ez a normális folyamat: alkalmaz-kodni fog ehhez. Ha kialakul az egészséges társadalmi közhangulat, akkor az olyan csatornák nézettsége, az olyan lapok olvasottsága, ahol állandóan csak a sikertelenség, a kudarc, a jellemtelenség és a pana-mázás van – látványosan zuhanni fog. Nem igaz, hogy a bulvár csak ezt igényli, az utca irodalmát is lehet színvonalasan csinálni, a két háború közötti magyar sajtóból is van rá számos példa, vagy akár nap-jainkból is, igaz más területen (lásd pl. Egy Optimista Magyarország-ért c. mentálhigiénés programot).

Lehet és kell a médiát irányítani. Lehet és kell a kormány és a par-lament PR-jét létrehozni. Természetesen szükségesek hiteles szemé-lyek, sikeres példák és átgondolt, hatékony intézkedések. A presztízs nem magától jön. A jó médiakapcsolat nem csupán a pénzleosztást jelenti, s egyéni becsvágy kielégítésére szolgál. Az átgondolt, hosszú távú befektetésnek viszont lesz tartós eredménye – egy prosperáló Magyarország, aminek fontos eleme a jó gazdasági várakozás.